

La llarga tradició de la revolta: records i testimonis del procés de construcció de la cultura llibertària a la Catalunya del anys vint



Dolors Marín i Silvestre
Antropòloga

L'article descriu la cultura i l'experiència revolucionàries, dins de la quotidianitat, d'alguns dels homes i de les dones que van formar part del moviment llibertari a la Catalunya dels anys vint i trenta del segle xx. L'estudi vol valorar sobretot els elements culturals que van conformar l'univers existencial d'aquestes persones.

The article describes the everyday revolutionary culture and experience of some of the men and women who belonged to the libertarian movement of 1920s and 30s Catalonia. The study gives special emphasis to the cultural elements shaping the existential universe of these persons.

«Per a aquells obrers l'afany de saber era un dolor intens, una recança profunda, la ferida d'una injustícia. La desigualtat en la repartició de la riquesa no és tan irritant, o no ho era, per a aquells, tant com la negació de cultura.

Per a ells la Ciència era una sola riquesa espiritual que podia posseir-se o viure'n privat del tot.» Pere Coromines (Prometeu, 1934).

El nostre treball és una primera aproximació a la descripció de la cultura i l'experiència revolucionàries dins de la quotidianitat d'alguns dels homes i dones que van formar part del moviment llibertari radicat a la Catalunya dels anys vint i trenta.¹ Aquestes persones, algunes nascudes a Catalunya i d'altres provinents d'altres zones de l'Estat espanyol, es van organitzar a través dels anomenats grups d'afinitat que actuaven a l'entorn de la CNT, la FAI, o d'altres que actuaven independentment de les grans organitzacions llibertàries. Tots ells apostaven per la construcció d'un teixit social que aportés noves formes d'actuació i de relació entre les persones. Un teixit que hauria de valorar el coneixement i l'educació com a elements indestriables del futur de l'home, lligat a l'emancipació social i moral envers l'estat. En qualsevol cas, no volem descriure la seva activitat sindical o política, sinó que volem valorar els elements culturals que van conformar l'univers dels nostres protagonistes i la seva particular personalitat. Amb el nostre treball intentem comprendre com va ésser aquesta fenomenologia cultural tenint en compte les relacions socials i el context d'una època.²

La nostra finalitat és comprendre fenòmens essencialment cul-

La creació d'un teixit social que aportés noves formes d'actuació i de relació entre les persones fou un dels objectius del moviment obrer de les primeres dècades del segle XX a Catalunya. Fotografia: Joan Melià, líder anarquista hospitalenc, llegint en companyia de dos companys més.



turals. Refem als nostres ulls el món dels anarquistes catalans: les seves reunions, les seves vetllades teatrals, les converses amb les seves famílies; expliquem com concebien la salut i l'amor i els debats sobre matèries com el naturisme o la recerca d'una llengua comuna per a tots els desposseïts. És a dir, descrivim el complex sistema de relacions amistoses i familiars que a cops es barreja amb l'activitat política, i descobrim quina cultura s'hi donava, sobretot a partir de les lectures que feien dels autors propis de l'anarquisme clàssic, i de tots aquells altres autors, que essent llibertaris o no, «adoptaven», valoraven i incorporaven a les seves biblioteques.³ Aquesta experiència proletària de recerca de coneixement, en què els llibres eren valorats i estimats a les llars obreres, comportà tot un nou sistema de valors i creences lligades a l'esdevenir quotidià. Aquesta

experiència és transmesa al moviment associatiu voluntari de caràcter polític, i esbrinem quin és el valor del seu discurs narratiu. Per aconseguir-ho hem refet les experiències de vida de persones antiautoritàries catalanes o d'altres punts de l'Estat espanyol que van fer possible aquesta pràctica cultural al llarg d'una bona part del primer terç de segle, un període amb poques oportunitats d'actuar dins la legalitat política, però extremament ric pel que fa a la lectura i a la reflexió.⁴ La pràctica llibertària, integrada dins la mateixa història del moviment obrer europeu, està directament lligada i expressada en les autobiografies dels seus protagonistes. Aquests, per mitjà de l'amistat o pels nuclis familiars, transmeten la tradició revolucionària de crítica al capitalisme. En aquestes experiències es mostren alguns dels aspectes sobre els quals transcorria la vida d'uns homes i dones que, en part, feren

1. Aquest article forma part de la introducció de la nostra tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona la passada primavera de 1995, amb el títol: «De la llibertat per conèixer al coneixement de la llibertat», dirigida pel doctor Ignasi Terradas i Saborit. El mètode d'investigació està realitzat a partir del treball de camp amb seixanta històries de vida d'homes i dones anarquistes i combinat amb l'aportació d'una cinquantena d'autobiografies obreres, publicades i inèdites, de la mateixa època. També hem realitzat una tasca de contextualització a partir de la literatura destinada als proletaris, en especial novel·les, i també, lògicament, de la premsa periòdica. En alguns dels seus plantejaments el nostre treball té punts de coincidència amb el de David Vincent (1981) a Anglaterra, Claire Auzias (1980) a França, i Claudio Venza (1984) a Itàlia.

2. En el present article no fem menció de l'abundant bibliografia sobre el moviment anarquista de l'Estat espanyol. Només fem un especial esment d'aquelles obres que pertocquen a la part metodològica i les citades en el text.

3. Destacarem en aquest punt la gran quantitat d'autors literaris que entren a formar part del món anarquista a partir de les seves crítiques al capitalisme, l'església o la societat «burguesa». Veurem com alguns autors que no es defineixen com a homes revolucionaris, són llegits i reproduïts, però, en la premsa anarquista de tots els temps.

4. Els períodes de clandestinitat no han merescut encara massa atenció per

part dels estudis històrics. Sobre aquest punt és força interessant la reflexió que proposa Clara E. Lida (1993: 64) sobre els períodes de clandestinitat del segle XIX: «Casi todos los estudios sobre el movimiento anarquista español –y justo es decirlo, también sobre el de muchos otros países– se han limitado a esos raros y excepcionales momentos en que el lenguaje y los actos fluían en un espacio legal y público que normalmente les estaba vedado. Salvo muy contados casos, gran parte de la historiografía del anarquismo español no ha penetrado en esa larga historia que transcurrió al filo de las candlejas o en la oscuridad, como si lo marginal, lo clandestino, lo secreto fuera indescifrable o careciera de significado.» Un dels nostres protagonistes, Josep Peirats, avala la tesi de Lida, ja que així ho va manifestar en diverses ocasions: «Los de la generación de la Dictadura [de Primo de Rivera] íbamos acercándonos a los sindicatos por primera vez. Durante el período heroico predictatorial éramos más bien unos adolescentes y nuestro paso por la CNT no tuvo historia. El período de la Dictadura fue el de nuestra incubación, más que sindical (lo que era casi imposible entonces), ideológica.»

5. En aquest sentit hem valorat positivament les informacions sobre els detalls de la vida quotidiana: les fotografies familiars, les dels centres obrers, els petits objectes a les llars, les biblioteques particulars i el comentari dels seus volums.

6. Una part important del nostre estudi és la tipificació de les fonts escri-

ptibles la victòria de les esquerres el 19 de juliol de 1936 a Barcelona. No podem pretendre l'exhaustivitat en la descripció de totes les seves experiències, ja que seria gairebé impossible de realitzar, ni tampoc la crítica fàcil des de la nostra posició, amb l'avantatge que ens aporta la posterioritat. El respecte al context de l'època i l'esforç en la seva reconstrucció i descripció ha estat una de les tasques prioritàries del nostre treball.⁵ El que sí hem valorat és la similitud en alguns passatges dels relats de vida, sobretot en les variables relacionades amb l'educació i l'autodidactisme, les lectures i la seva influència en la vida diària, i les experiències personals lligades a la sociabilitat política. És a dir, la relació entre la teoria anarquista –expressada en forma de discurs oral, lectures de llibres i fullets– i la praxi quotidiana dels individus: el context local, cultural i social dels grups anarquistes, on aquesta teoria té la seva expressió.⁶ La pertinença a la classe treballadora i l'esforç per la superació intel·lectual i moral són la línia argumental de totes aquestes obres. Una superació que prové de la recerca del coneixement i que, juntament amb la subversió i la rebel·lió, seran parts importants de les trajectòries de vida que, integrades dins de la societat del seu temps, comportaran greus situacions personals de tensió i contradicció.

Hem incidit especialment en el període històric de 1923 a 1931 perquè hi coincideixen tres generacions de militants: els més vells –des dels 50 anys–, els militants «madurs» –entre 20 i 49 anys–, i

els més joves, que comencen a trobar-se en ateneus i centres obrers impulsats pels anteriors –entre 12 i 19 anys–. En aquests anys arriben a Catalunya un gran nombre d'immigrants que conformaran bona part del substrat de l'anarquisme català, un anarquisme que comptava ja amb una tradició revolucionària des de finals del segle passat i que havia anat incorporant en la seva història nombroses batalles contra la classe patronal. La trobada comuna de totes aquestes persones, els antics llibertaris i els homes que acuden als centres industrials en recerca de feina, dotarà l'anarquisme de tot l'Estat d'una riquesa de plantejaments i de polèmiques al seu interior com poques formacions polítiques assoliran. La mateixa configuració de l'aparell polític anarquista afavorirà aquesta diversitat d'idees i d'opcions, sobretot d'aquelles més properes als corrents que als anys vint acompanyen els anarquistes europeus, tant en el seu vessant individualista lligat al pacifisme, l'antimilitarisme, l'esperantisme o el naturisme, com en el seu vessant il·legalista. També el fet que no poguessin actuar públicament com a sindicats i grups legalitzats, va fer que els anys de la Dictadura de Primo de Rivera fossin un temps de maduració i de recerca intel·lectual. Tot i voler cenyir l'estudi a l'àmbit geogràfic català, cal tenir en compte la mobilitat d'aquests personatges i com es veieren influïts per una tradició llibertària molt més rica que l'estricta evolució local de l'anarquisme català. Per tant hem defugit un estudi excessivament loca-

lista que deformaria la visió real del moviment, i hem cercat les mútues influències, tant pel que fa a l'estat com des del punt de vista internacional.

Hem tractat àmpliament una part de la multiplicitat d'aspectes que ofereix l'acció cultural d'aquests revolucionaris. Durant la major part del temps no podien fer propaganda anarquista obertament. Per tant, s'escuden darrere revistes i publicacions que recullen les firmes de destacades figures internacionals en el camp de les ciències, la literatura, la filosofia, o la teoria de l'educació. La tasca conscienciadora i organitzativa es realitzarà per mitjà de la lletra impresa, la qual, gràcies a aquestes publicacions, serà la introductora en les llars obreres de les idees més avançades en el camp de la crítica a la religió, de la sexualitat, de l'educació, de l'antimilitarisme, i del rebuig al fanatisme i la uniformitat, en una clara vocació de resistència dins una Europa que anava avançant cap al totalitarisme i la repressió de tota diversitat. Els grups anarquistes, estretament lligats als precedents de la Il·lustració francesa, als socialismes utòpics i a l'Aliança bakuninista, recolliran la responsabilitat de la continuïtat cultural de les èpoques anteriors. Tots aquests textos seran difosos i comentats per aquells revolucionaris que des de la seva posició d'obrers manuals poden accedir al món vedat de la gramàtica i de l'ortografia. No és d'estranyar que l'alfabetització i el dret al coneixement siguin punts importants dins l'ideari revolucionari europeu des dels primers anys del nostre segle.

És més, volem destacar com en un període en què hi ha una crisi important de l'ordre social i polític, que es pot convertir en una veritable amenaça, els aspectes de la tradició crítica europea són recollits pels anarquistes i pels avantguardistes que s'uneixen a ells i transmeten una tradició radical i crítica contra el despotisme i a favor de la raó, el coneixement i la tolerància. Una tradició que en el passat havia estat recollida per persones de medis i tarannàs ben diversos, com els il·lustrats dels segles XVII i XVIII.

Durant els anys vint i trenta la burgesia repudia aquesta tradició bescanviant-la per la intolerància política que s'expressà en els feixismes europeus. En canvi, els revolucionaris mantenen la tolerància com un dels seus conceptes principals, ja argumentada per homes com Voltaire o Volney, els quals trobarem sovint esmentats i reproduïts dins les obres literàries dels anarquistes. En tots aquests escrits adreçats a les classes treballadores, i recuperats per a la lectura obrera, es dona prioritat als temes que ajuden a formar un món propi i extraordinàriament ric de l'ideal llibertari, establint una continuïtat en línia directa amb la tradició radical europea.⁷

Tanmateix, les referències als fets de la Comuna i la Revolució Francesa són constants en tots els escrits realitzats per aquests treballadors, en els quals intenten explicar els antecedents de les seves reivindicacions socials. Els seus protagonistes són els herois populars i èpics en una cultura que barreja la lectura del llibre, l'opuscle o la propaganda oral.⁸

tes, ja que existeix una producció anarquista important pel que fa a autobiografies, biografies de companys, o versions novel·lades de la pròpia vida. Aquesta producció no és més que el desig de mostrar i narrar a les noves generacions la pròpia experiència, ja que els autors se saben protagonistes de fets excepcionals en la història europea.

7. Aquesta continuïtat és fa més evident a partir de les interpretacions de Paul Hazard (1988), concretament en els capítols «La ciencia y el progreso» i «Hacia un nuevo modelo de humanidad».

8. Al nostre país hi ha una gran mancança pel que fa als estudis sobre la tradició oral dins del moviment obrer, que és l'eina bàsica de la difusió de les idees d'emancipació social entre la població camperola i analfabeta del sud-oest europeu. A més, és essencial en períodes de forta repressió política o en situacions d'escassetat de mitjans econòmics i tècnics. Aquest tipus de propaganda s'articula a l'entorn de cançons, versos, corrandes, etc. i també en la figura del lector que s'adreça als veïns, companys de treball, etc. i actua com a narrador i comentador de diaris i novel·les. Tant A. Lorenzo (1974) com Díaz del Moral (1979), evocuen en les seves autobiografies passatges sobre la lectura col·lectiva, o sobre el paper de la paraula i del vers com a part de la propaganda anarquista. El cas italià és tractat per Italo Rossi (1981), i per l'autobiografia d'U. Tommasini (1984). Pel que fa a França, ho trobem a les autobiografies d'A. Bösiger (1992) i d'E. Hug (1980).

L'excursionisme, el naturisme i altres activitats foren mitjans ideals per consolidar l'univers cultural dels llibertaris catalans. Excursió dels membres del grup «Sol y Vida» (c. 1928). Al fons, amb barba: Federico Urales i Max Nettlau.

9. Assistim al fenomen de la descristianització del món urbà, que veu la religió substituïda o traslladada per la literatura proletària que va ocupant el seu lloc. La substitució serà formal (pràctiques alternatives dominicals) i de fons (noves pautes de comportament, nous valors morals, etc.).

10. El canvi personal i l'autodidàxia al Regne Unit són tractats àmpliament en les obres de C. Hill (1983) i E. P. Thompson (1989).

11. Alguns d'aquests casos han estat estudiats per Christopher Hill en diversos treballs sobre Anglaterra: *Antichrist in seventeenth-century England* (1990), *Change and Continuity in seventeenth-century England* (1974), i molt especialment, *El mundo trastornado* (1983). També es pot consultar l'obra d'Alan Cole: «The Quakers and the English Revolution» publicada en el recull de Trevor Aston (1965).

12. En aquest apartat es pot inscriure l'obra d'Ignasi Terradas (1990): *Revolución y religiosidad*.

13. E. P. Thompson (1989 [a]: II, 313) situa la formació d'aquesta consciència a Anglaterra enfront del capitalisme industrial a partir de la dècada del 1820.

14. Algunes de les obres més representatives de la idea que mantenim són: *Timó d'Atenes*, *El Mercader de Venècia*, *Hamlet*, *Macbeth*, o *El Rei Lear* que Marx aprofita més d'un cop per a les seves reflexions, alhora que el romanticisme les recupera i en fa noves versions. Vegeu també l'obra ja esmentada d'E. P. Thompson (1989: II, 342 i seg.).

15. Istrati (1973), en el pròleg a una de les seves novel·les, escriu el març de



En tota aquesta opció cultural es practica la crítica conscient a la religió i s'aposta per l'ateisme.⁹ També es critica tota mena de poder, sia monarquia o república, amb la proposta a favor de l'exemple personal i a partir del canvi individual; és a dir, a favor de la no-col·laboració amb cap manifestació de l'autoritat instituïda. Pels revolucionaris, la religió, l'escola estatal i l'exèrcit no són les úniques institucions emprades per l'estat per assegurar la seva autoritat moral. Lluiten també contra altres formes de dominació: el matrimoni, la família, el treball alienant, etc., que, segons ells, contribueixen a fragmentar i destruir la personalitat de l'individu. Així, lligades a aquesta tradició europea de llarga durada, ressorgeixen i s'aproximen algunes de les formes d'independència social i moral de l'Estat. La diversitat d'alternatives és una constant que

acompanya l'acció dels diferents grups i individus.

Podem constatar que la revolució anglesa del segle XVII ja presenta alguns d'aquests trets característics, sobretot pel que fa a la crítica il·lustrada a la monarquia. La forma es presenta en l'aliança que comporta la consciència comuna de la desigualtat social i la necessitat d'una acció lligada al canvi no solament polític, sinó al canvi interior dels actors del fet revolucionari. És a dir, la preparació de la mentalitat humana per assolir i conservar alhora el canvi social.¹⁰

Aquesta reacció, que varia segons les èpoques i les diferents regions geogràfiques del context europeu, dona com a resultat diverses generacions d'homes i dones que promouran diferents alternatives. Aquest procés, com afirmàvem, prové del segle XVI i XVII —a partir de petits nuclis

organitzats però encara marginals (heretgies, afeccions, emigrants, etc.)—¹¹ i arriba al segle XVIII. A França, amb la Il·lustració es nodrirà d'una saba nova alimentada per tot el moviment filosòfic que comporta, i també per l'ampli ressò dels fets revolucionaris. Les idees circularan cada cop a més velocitat i s'experimentaran amb més intensitat.¹²

La revolta, però, no és un intent de derrocament polític de l'home en el poder, sinó un intent de canvi radical en les condicions materials i morals de vida. Aquesta idea central vindrà explicada per diverses figures del pensament revolucionari europeu, especialment per Rousseau, al segle XVIII, amb els seus *Discursos sobre la desigualtat*. També al segle XIX ho farà Marx, amb molta més precisió, en la seva teoria sobre l'alienació i l'explotació. Al segle XX són els joves revolucionaris els qui recolliran aquesta idea, que serà la base de la seva original experiència com a col·lectiu de treballadors manuals inserits dins una tradició europea de llarga durada. És a dir, aquesta consciència d'obriers revolucionaris no és un fet purament conjuntural, sinó la manifestació d'un fil conductor que arrenca des dels orígens del mateix capitalisme, i que troba, en els autors dramàtics, els primers crítics al règim que s'està formant. Insistim a recordar que la inserció de les reivindicacions obreres en tradicions radicals de llarga durada ha rebut un tractament exemplar en l'obra d'E. P. Thompson.¹³

L'inici del capitalisme facilità i agreujà les condicions de maltractament i de violència a què es

veien sotmesos els més desposseïts i fou àmpliament criticat per autors com Shakespeare, malgrat les seves afirmacions mig antide-magògiques i mig antidemocràtiques en obres com *Juli Cèsar*, o *Antoni i Cleopatra*.¹⁴

En el mateix context cal remarcar que es va fer notable en els mitjans obrers de finals del segle XIX l'empremta de la literatura russa d'observació i reflexió social d'autors com Txékhov o Gorki, entre d'altres. Homes com el romanès Panaït Istrati faran la mateixa denúncia social als anys vint del nostre segle mitjançant les seves narracions.¹⁵ De la mateixa manera ho faran els autors expressionistes alemanys a través del teatre: Bertolt Brecht, Piscator o Ernst Toller denunciaran l'ascensió brutal i totalitària del capitalisme al seu país i el descens dels sectors més desposseïts.¹⁶ També cal fer esment de l'experiència russa, tant en la novel·la com en el món del teatre proletari, a través de la persona d'Asja Lacis (1989), que constituí un pont entre les avantguardes literàries alemanya i russa.¹⁷ No podem menystenir tampoc tradicions que ens són més properes com la francesa, vehiculada sobretot pels esdeveniments de l'afer Dreyfus i el seu crític més conegut, Émile Zola.¹⁸ També cal tenir present l'herència important dels autors utòpics del segle XIX, molt més coneguts i populars al seu temps del que podem pensar i que arrelaren significativament en amplis sectors de les classes subalternes, amb les seves propostes de vida comunal, felicitat universal, nous plantejaments urbanístics, etc.¹⁹

1928: «Dedico este libro al pueblo de Rumanía, a los once mil asesinados por el gobierno de mi país. A las tres villas, Stanilesti, Bailesti y Hodivoaia, destruidas a cañonazos: crímenes horrendos perpetrados en marzo de 1907, que han quedado impunes.» A l'autor i la presència de les seves obres a les biblioteques anarquistes dediquem un capítol en l'apartat titulat «Els miralls literaris».

16. Sobre Brecht ja hi ha literatura prou coneguda, o ens podem remetre a la lectura directa dels seus poemes o de les seves obres de teatre. Sobre Toller, menys conegut, però amic personal de D. Abad de Santillán, ens podem remetre a la seva autobiografia (1987), i a diverses obres com les de L. Thivat, J. Barrot i D. Authier, i D.A. de Santillán entre d'altres.

17. Asja Lacis (1891-1979) va dirigir un teatre proletari per a infants a Riga, la seva ciutat natal. En les seves memòries narra la seva amistat i la seva relació amb alguns dels principals directors de teatre proletari del seu temps (Brecht, Meyerhold, Piscator, etc.). Vegeu també Luca Brajnovic (1975).

18. L'obra de J. Maitron (1983) ofereix àmplia informació sobre aquest tema.

19. A banda dels autors més coneguts com Fourier, Owen o Cabet, en podríem citar d'altres que han passat més desapercebuts però que van fer la seva aportació planificant un nou món basat en la comunitat de béns. Cal destacar Théodore Dézamy i el seu *Code de la Communauté*, de 1842. Una altra obra important que ara quasi passa desapercebuda, és *El*

Humanisferio de J. Dejacque (1927). Per a una visió actualitzada del tema es pot consultar «Reconsideración del socialismo utópico» de Gareth Stedman Jones, a: R. Samuel (1984: 199-209). Per la seva banda, Wolf Lepenies (1990: 141-150) proposa una reflexió sobre les novel·les utòpiques de H. G. Wells com a novel·les sociològiques.

20. Una aportació sobre el lligam entre Stirner i la tradició educativa llibertària, així com l'ús que d'ell fan els moviments totalitaris, l'alemany i l'italià, es pot consultar a Tina Tomassi (1988). Tomassi descriu també la influència de Stirner sobre els existencialistes com Kierkegaard, Heidegger i Jaspers. London: Europa Publications.

21. Sobre els corrents individualistes francesos, també anomenats il·legalistes vegeu Jean Maitron (1983).

22. La definició la proposa H. Ryner a *El Autodidacta* (s.a. i). A més vegeu Pedro Esteve (1927).

23. L'element comú fou un individualisme que anà des del pacifisme proper a Gandhi fins als membres de la banda Bonnot, o aquells que reivindicuen la memòria de Ravachol. Molts d'ells es reuniren a l'entorn del diari *L'en Dehors* d'Émile Armand.

24. Vegeu la meua tesi doctoral sobre *L'univers cultural dels llibertaris catalans* (Universitat de Barcelona, 1995, inèdit).

25. *Sennaciismo* és un mot esperantista que hem traduït com a *anacionalisme* per contraposar-lo a l'*internacionalisme*. *L'anacionalisme* propugna la desaparició de totes les nacions com a unitats sobiranes, la utilització racional de primeres matèries i de totes les

Amb l'aparició i el desenvolupament del socialisme científic, les propostes dels utopistes es veuran condemnades a expressions minoritàries.

A més, lligats a la tradició stirneriana,²⁰ fem especial referència als anomenats popularment «il·legalistes francesos»²¹ i també als individualistes, els quals van influir força en els nostres entrevistats. Aquests militants revolucionaris, seguidors dels utopistes clàssics, es consideren com a l'ala més esquerrana de l'anarquisme. A partir de diferents grups i individualitats proposaran noves formes alternatives de vida en comú. D'altres proposaran l'atrancament de bancs –anomenats per un dels autors francesos: «temples del robatori»–,²² la no-afiliació a sindicats o partits majoritaris, etc.²³ Hi ha diverses tendències individualistes: Armand, Libertad, Zo d'Axa, Han Ryner, Lacaze-Duthiers, Devaldés, Eugen Lanti, Hem Day, o Champion.²⁴ Cada un dels autors esmentats escriurà obres amb temes que abracen l'antimilitarisme d'arrel pacifista, mètodes anticonceptius, la defensa de la poligínia i la poliàndria sota conceptes diferenciats de «comunitat amorosa» o d'«amor plural», la recerca de formes d'organització internacional sota el concepte d'*anacionalisme*,²⁵ o la defensa dels apàtrides i desertors de la Primera Guerra Mundial. Un altre dels temes importants per aquest corrent de pensament serà l'aproximació a una llengua internacional –i el seu ús– que permeti entendre's sense necessitat d'interprets, i que hauria de ser un pont d'unió entre les classes

subalternes dels diferents estats. Així, aviat adopten per a les seves reunions i per a la correspondència internacional l'esperanto o l'ido.²⁶ També veiem aparèixer els mètodes de gramàtica racional o ortografia fonètica.²⁷ Una mostra de la pluralitat de tendències és la que es constata dins l'anarquisme francès, del qual els nostres protagonistes prendran exemple.

Tot això forma part del patrimoni cultural que apareix en les autobiografies i en els relats de vida que hem triat com objecte d'estudi.²⁸ És important veure com aquestes opcions impregnen i configuren una bona part del moviment anarquista català durant la dictadura de Primo de Rivera. Tal com afirmàvem, en aquests anys l'acció associativa i sindical es veu condemnada a la clandestinitat, una clandestinitat agreujada per l'absència de bona part dels orientadors del moviment llibertari català, ja que els militants sindicalistes més destacats han estat abatuts a trets al carrer durant l'època de Martínez Anido, d'altres marxen a l'exili o resten amagats. En el decurs del treball mostrem algunes de les opcions vitals que prenen els nostres protagonistes, sobretot d'aquells que viuen part dels seus anys de militància a Barcelona, ja que és el nexa comú en bona part de tots ells, tant dels catalans com d'aquells que emigren des de les seves terres d'origen.²⁹ També hem trobat referències a d'altres corrents no anarquistes, com ara el georgisme, els corrents espiritistes³⁰ i esotèrics, els místics d'origen cristià, o d'altres solucions alternatives, tant al capitalisme com al sistema de



vida tradicional, l'estudi dels quals, però, no el fem aquí.

Per tal d'apropar-se al coneixement i enfrontar-se al capitalisme, els anarquistes espanyols formen uns grups socials força originals, la dinàmica dels quals s'encavalca entre el grup polític, la família nuclear i el grup veïnal. Són grups petits, extraordinàriament solidaris, tancats en ells mateixos per a l'acció política o sindical, a voltes àdhuc violenta, i alhora oberts a l'exterior per a la propaganda i la coordinació amb els altres grups gràcies als seus principis federatius. Sorpren la varietat i l'heterogeneïtat d'aquests grups anomenats per ells mateixos «grups d'afinitat» ja que els seus membres s'hi integren per afinitat ideològica i personal. Aquesta afinitat s'expressa a la perfecció als anys vint, en una època de clandestinitat durant la qual els grups treballen d'amagat però en la qual significativament creen i difonen petits òrgans d'expressió i propa-

ganda sota la façana de novel·les i de revistes naturistes, no específicament polítiques.³¹ La seva acció ve expressada clarament pel nom d'un dels grups: «Brazo y cerebro», és a dir, el braç que treballa i que executa l'acció, però també la consciència que el mou. Es podria arribar a fer un intent de quantificació dels grups catalans que apareixien a través de les publicacions periòdiques, però la seva disseminació geogràfica, la clandestinitat, el seu caràcter efímer, i la diversitat d'acció fan impossible de resseguir el comportament de tots ells. La dispersió documental pel que fa a òrgans de premsa, fullets, etc., ha estat també un impediment força important en la reconstrucció de la vida dels grups, ja que els tiratges reduïts i els diferents canvis en les trajectòries de les vides dels nostres protagonistes van motivar la quasi total desaparició de moltes fonts.

La reflexió sobre aquesta història cultural dels obrers catalans i

energies i l'ús de l'esperanto com a única llengua de cultura.»

26. L'ido o esperanto reformat fou donat a conèixer l'any 1907 per L. de Beaufront i L. Couturat, com a simplificació de l'esperanto.

27. Sobre el tema de la reforma ortogràfica vegeu Tina Tomassi (1988), i per Salvoechea la petita nota biogràfica a ERA80 (1977). Cal tenir en compte que aquests corrents d'utilització de les llengües planificades i de l'ortografia fonètica no són oposats, sinó complementaris; en aquest sentit cal destacar la publicació de la revista bilingüe en esperanto i castellà *Renovigo : Dulingva revolucia gazeto = Renobasion : Periodiko rebolusionario bilingue* (Mèxic D.F., 1937-1948). Una altra mostra de l'impacte que va suposar l'ortografia fonètica la trobem en les memòries de F. Simancas, de Madrid, el qual publicà diverses obres autobiogràfiques, entre les quals trobem *Karapálda* (1984) escrit en aquesta forma ortogràfica.

28. Els casos personals, paradigmàtics i individuals, són fenòmens anecdòtics, si es vol, però no aïllats, al contrari, el que en destaquem és la continuïtat i el valor de repetició en la majoria dels testimonis entrevistats.

29. En l'estudi dels diversos casos, dels diversos grups afinitaris, mostrem aquesta opció diversificada de «viure» l'ideal anarquista, com a part d'un tronc comú de pensament. La producció literària, en forma d'autobiografies, novel·les, relats, etc., és el reflex de la forma de viure i d'entendre el món dels seus autors i que s'expressen com a mitjà didàctic, de propaganda o com a

L'estudi de les Ciències Naturals així com altres matèries foren també instruments per aconseguir els objectius formatius i culturals de moltes associacions obreres de principis de segle a Catalunya. Fotografia: Escola Racionalista de Joan Roigé al barri de Sants (Barcelona) (c. 1929); entre els alumnes, el primer de l'esquerra, és Josep Peirats.



exercici de reflexió sobre el propi esdevenir i el seu paper en la història general.

30. A l'Estat espanyol no hi ha cap estudi sobre aquestes associacions espiritistes, animistes, parapsicològiques, etc., malgrat que en algunes entrevistes orals hem constatat la seva popularitat en el període de la Dictadura de Primo de Rivera.

31. En el mateix sentit s'expressa E. P. Thompson (1989: II, 313) sobre Anglaterra: «La dècada de 1820 parece extrañamente tranquila, comparada con los años radicales que la precedieron y los años cartistas que la siguieron: una meseta de paz social ligeramente próspera. Pero muchos años después un vendedor ambulante de

espanyols en la seva recerca del saber literari, científic i filosòfic ens porta a evidenciar que es tracta de la construcció d'una cultura pròpia, com a defensa d'una sociabilitat constantment amenaçada i ofegada, i com a afirmació –enfront a uns condicionaments concrets– de la llibertat per establir les formes de convivència.³² Aquestes formes de convivència, necessàries per a construir i consolidar un teixit social crític i dinàmic, quedaran definitivament esquinçades a la fi de la Guerra Civil.

Vam estructurar la nostra tesi en dues parts. La primera incideix en la formació dels nostres protagonistes a partir de les seves lectures i dels comentaris col·lectius que en feien. Hem volgut veure

com aquests aprenentatges els han influït en el seu comportament durant el període estudiat. Així mateix, hem volgut comprendre les relacions, les similituds i les originalitats de la cultura que es va formant en relació amb els anarquismes europeus, principalment el francès, el qual influirà notablement l'anarquisme català, especialment en les seves facetes individualistes. La segona part estudia, en canvi, la sociabilitat anarquista. Al llarg de tot el treball es parla a bastament dels anomenats grups d'afinitat, de la seva estructura i la seva dinàmica, ben diversa en cada cas concret. A tall de mostra, a continuació s'estudien alguns casos específics, que són prou paradigmàtics com per exemplifi-

car el funcionament de la major part dels grups d'afinitat. El fet d'estudiar un grup del barri Centre de l'Hospitalet de Llobregat («Los Novatos»), juntament amb dos grups més («Verdad» i «Afinidad»), situats geogràficament entre els barris veïns de Collblanca Torrasa (l'Hospitalet) i de Sants-Hostafrancs (Barcelona), donen a aquest apartat una dimensió d'estudi de cas local. Característica encara més reforçada per les fonts utilitzades, que són, quasi exclusivament, les històries de vida realitzades a alguns dels seus membres. Finalment, hem descrit dos grups ben diferents pels temperaments dels seus integrants: «Los Solidarios» i «Nosotros». Aquest darrer apartat presenta unes característiques diferenciades degut, bàsicament, a l'ús predominant de les fonts escrites *versus* les fonts orals. Aquí, el nostre interès ha estat no defugir de tractar l'aparent contradicció existent dins el moviment llibertari, que oscil·la entre l'antimilitarisme d'arrel quasi mística i els grups armats.

BIBLIOGRAFIA

- ASTON, Trevor. *Crisis in Europe : 1560-1660 : essays from past and present*. London: Routledge & Kegan Paul, 1965.
- AUZIAS, Claire. *Mémoires libertaires: Lyon, 1919-1939*. Tesi de 3r grau, Universitat de Lyon II. [S.l.]: [s.n.], 1980. Mecnografiat.
- BÖSIGER, André. *Souvenirs d'un rebelle: 60 ans de luttes d'un libertaire jurassien*. Saint-Imier: Canevas, 1992.
- BRAJNOVI, Luca. *Literatura de la revolución bolchevique*. Pamplona: EUNSA, 1975. (Nuestro Tiempo: Colección Cultural de Bolsillo; 2)
- CHARTIER, Roger. «De la historia social de la cultura a la historia cultural de lo social». *Historia social* (otoño, 1993), núm. 17, pàg. 97-103.
- DÍAZ DEL MORAL, Juan. *Historia de las agitaciones campesinas andaluzas : Córdoba : antecedentes para una reforma agraria*. 3a ed. Madrid: Alianza Ed., 1979. (Alianza Universidad; 63).
- DUFRENCATEL, Christiane. «Auto biographies de "femmes du peuple"». *Le Mouvement Social* (oct-dés, 1978), núm. 105, pàg. 147-155
- ESTEVE, Pedro. *Socialismo anarquista*. 2a ed. Nueva York: Cultura Obrera, 1927.
- Faire l'histoire. Faire l'histoire du monde du travail: guide pratique*. Le Creusot: Institut ean-Baptiste Dumay, [s.d.].
- FERRAROTTI, Franco. *Histoire et histoire de vie : la méthode biographique dans les sciences sociales*. Paris: Librairie des Meridiens, 1983. (Sociologie au quotidien).
- HALBWACHS, Maurice. *La mémoire collective*. Paris: PUF, 1968.
- Hazard, Paul. *La crisis de la conciencia europea: 1680-1715*. Madrid: Alianza, 1988.
- HILL, Christopher. *Change and continuity in seventeenth-century England*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1974.
- (1983): *El mundo trastornado : el diario popular extremista en la revolución inglesa del siglo XVII*. Madrid: Siglo XXI, 1983.
- (1990): *Antichrist in seventeenth-century England*. Rev. ed. London, etc.: Verso, 1990.
- HOBBSBAWN, Eric. *Rebeldes primitivos : estudio sobre las formas arcaicas de los movimientos sociales en los siglos XIX y XX*. Barcelona: Ariel, 1983.
- El mundo del trabajo : estudios históricos sobre la formación y evolución de la clase obrera*. Barcelona: Crítica, 1987.
- HOGGART, Richard. *The uses of literacy: changing patterns in English mass culture*. Boston: Beaco Press, 1961.
- JONES, Gareth Stedman. *Lenguajes de clase : Estudios sobre la historia de la clase obrera inglesa : 1832-1982*. Madrid: Siglo XXI, 1989.
- «El Proceso de la configuración histórica de la clase obrera y su conciencia histórica». *Historia social* (otoño, 1993), núm. 17, pàg. 115-129
- KAPLAN, Temma. *Red City, blue period : Social movements in Picasso's Barcelona*. Berkeley [etc.]: University of California Press, cop. 1992.
- LACIS, Asja. *Profession: Révolutionnaire. Sur le théâtre prolétarien: Meyerhold, Brecht, Benjamin, Piscator*. Grenoble: PUG, 1989. (Débuts d'un Siècle).

Londres advertia a Mayhew: La gente se imagina que cuando todo está tranquilo, todo está paralizado. Así y todo se sigue haciendo propaganda. Cuando todo está tranquilo germinan las semillas. Los Republicanos y los Socialistas están inculcando sus doctrinas". El paralelismo es significativo amb les descripcions d'alguns obrers anarquistes de la dictadura de Primo de Rivera, emmarcada cronològicament entre la «propaganda per l'acció» de finals del segle XIX, els anys de les dures lluites revolucionàries per les vuit hores de treball, l'anomenat «pistolisme», i les jornades republicanes de 1931, i la Guerra Civil.

32. Sobre el tema, Ignasi Terradas (1988: 325-344) diu: «Es en esta tradición donde el romanticismo adquiere un significado humano más arraigado y movilizador. La raíz crítica de una civilización, que debe ocultar buena parte de sus taras, para poder hacer suyo el conocimiento científico y cultural en general, se halla en la forma de conseguir y presentar ese conocimiento por parte de una tradición cercana a la experiencia proletaria. Así llegamos al ansia de saber como rebeldía y libertad, y al cultivo de los sentimientos como liberación de una opresión social.»

LEJEUNE, Philippe. *El pacto autobiogràfic y otros estudios*. Madrid: Megazul-Endymion, 1994.

LEPENIES, Wolf. *Les trois cultures: entre science et littérature l'avènement de la sociologie*. Paris: Éd. de la Maison des sciences de l'homme, 1990.

LIDA, Clara E. «Los Discursos de la clandestinidad en el anarquismo del XIX». *Historia social* (otoño, 1993), núm. 17, pàg.

MAITRON, Jean. *Le mouvement anarchiste en France*. Paris: François Maspero, 1983

MARIN I SILVESTRE, Dolors. «Una primera aproximació a la vida quotidiana dels hospitalencs : 1920-1939». *Identitats* (L'Hospitalet) núm. 4/5 (estiu, 1990).

— «Noves fonts per a la història social: història oral i fonts gràfiques». A: *I Jornades de recerca històrica i social del Baix Llobregat*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1993, pàg. 539-549.

PENEFF, Jean. «Autobiographie : histoire et sociologie». Tesi doctoral, Universitat de Nantes, 1984. Mecanografiat

PLUMMER, Ken. *Los documentos personales: introducción a los problemas y la bibliografía del método humanista*. Madrid: Siglo XXI, 1989.

RADDING, Charles M. «Antropología e historia, o el traje nuevo del emperador». *Historia social* (invierno, 1989), núm. 3, pàg. 103-114.

ROBIN, Régine. «Literatura y biografía». *Historia y fuente oral* 1989), núm. 1, pàg. 69-85.

ROSSI, Italino. *La ripresa del movimento anarchico italiano e la propaganda orale dal 1943 al 1950*. Pistoia: Edizioni RL, 1981.

SAMUEL, Raphael. «British marxist historian: 1880-1980». *New Left Review*, (1980), núm. 120.

— *Historia popular y teoría socialista*. Barcelona: Crítica, 1984. (Serie General. Estudios y Ensayos; 134).

SCHWARTZ, Olivier. *Le monde privé des ouvriers : hommes et femmes du nord*. Paris: PUF, 1990. (Pratiques théoriques).

SUREL-TOPIN, Monique. «Regards d'hommes, écritures de femmes, l'ouvrière aux deux visages avant 1914». A: *L'Ouvrier au théâtre: de 1871 à nos jours*. Louvain-la-Neuve: [s.n.].

1987 (a). (Cahiers Théâtre Louvain, 58-59), pàg. 78-96.

— «Une Écriture dramatique au service de «la Sociale»» A: *L'Ouvrier au théâtre: de 1871 à nos jours*. Louvain-la-Neuve: [s.n.], 1987 (b). (Cahiers Théâtre Louvain, 58-59), pàg. 46-62.

TERRADAS, Ignasi. «La història de les estructures i la història de la vida:

Reflexions sobre les formes de relacionar la història local i la història general». A: *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica*. Mallorca: Institut d'Estudis Balearics, 1985, pàg. 3-30.

—(1988): *Mal natural, mal social: Introducció a la teoria de las ciencias humanas*. Barcelona: Barcanova, 1988.

—(1990): *Revolució y religiosidad: Textos para una reflexión en torno a la Revolución francesa*. València: Alfons el Magnànim, 1990. (Estudios Universitarios, 39).

THOMAS, Keith. «Historia y antropología». *Historia social* (invierno, 1989), núm. 3, pàg. 62-80.

THOMPSON, E.P. *William Morris : de romántico a revolucionario*. Valencia: Alfons el Magnànim, 1988.

— *La formación de la clase obrera en Inglaterra*. Barcelona: Crítica, 1989 (a). (Crítica. Historia del Mundo Moderno).

— «Folklore, antropología e historia social». *Historia social* (invierno, 1989 [b]), núm. 3, pàg. 81-102.

TOLLER, Ernst. *Una juventud en Alemania*. Barcelona: Muchnik Ed., 1987.

TOMASSI, Tina. *Breviario del pensamiento educativo libertario*. 2a. ed. Móstoles: Madre Tierra; Cali (Colòmbia): Asociación Artística La Cuchilla, 1988.

VENZA, Claudio; TOMMASINI, Umberto. *L'anarchico triestino : a cura e con un saggio introduttivo di Claudio Venza*. [S.L.]: Edizioni Antistato, 1984.

VINCENT, David. *Bread, knowledge and freedom: a study of Nineteenth-Century working class autobiography*. Londres: Europa Publications, 1981.